

Patrick Vandermeersch

Jung tegen Freuds 'panseksualisme': ging het uiteindelijk wel om seks?

Lezing op de studiedag van de C.G Jung-vereniging Nederland

Wat en wie inspireerden C.G. Jung? te Driebergen op 30 april 2016.

1. Het contact tussen Freud en Jung kwam tot stand rond het probleem van de psychose. Jung was geïnteresseerd in de vraag of Freud associatieve methode nuttig kon zijn om de waandenkbeelden van zijn patiënten te begrijpen, en Freud was geïnteresseerd hoer zijn theoretisch kader ook op de psychose toepasbaar zou zijn. Twee ervaringsfeiten stonden voor Jung (en Bleuler) vast:

- In de psychose was er een verlies van affectief contact met de werkelijkheid.
- De patiënten toonden allerlei vormen van primitief seksueel gedrag (in freudiaanse termen: auto-erotisme)

Merkwaardig snel oppert Freud daarover de volgende hypothese, waarbij hij affectiviteit en 'libido' zonder meer gelijkstelt, wat Jung en Bleuler de wenkbrauwen doet fronsen (brief 22 F uit 1907 en volgende).

Freud: In de paranoia (die Freud, wat ouderwets, als typevoorbeeld van de psychose neemt) zie je een projectieproces aan het werk ("Het is niet waar dat ik seks zou willen hebben, neen: de anderen fluisteren steeds weer dat ik op zoek ben naar seks"). Die projectie is voor Freud op zich niet de kern van het paranoid proces. Dit is een normaal proces dat optreedt zodra een voorstelling van haar affectieve lading (haar libidineuze lading) wordt beroofd; zijn komt dan voor als was zij een perceptie. Het eigenlijke ziekteproces bestaat in de terugtrekking van de affectieve lading (de libido) uit de realiteit. En wanneer deze libido terugkeert, gaat zij zich op deze met deze tot waarneming geworden voorstellingen verbinden, en zo ontstaat de waan. En wat was er intussen met de libido gebeurd? Zij werd auto-erotisch opgebruikt.

Jung en Bleuler: Dat 'auto-erotisch opbruiken', daar bedoel je de erotische fantasiewereld mee? Neen, zegt Freud, auto-erotisch is puur fysiek-lichamelijk, mechanisch eigenlijk, fantasie heeft daar geen plaats in.

2. Na hun gemeenschappelijke reis naar Amerika (aug.-sept. 1909) beginnen zowel Freud als Jung in de godsdienstwetenschap te duiken. Merkwaaardig is dat wij bij beiden geen spoor vinden van het ophefmakend boek van Albert Schweitzer, *Geschiede der Leben Jesu Forschung* (1906, 1913²). Jung is de meest actieve en bestudeert de mythologie. Onverwacht stelt zich het probleem van de religie acuut wanneer bij de oprichting van de Internationale Vereniging voor Psychoanalyse, waarvan Jung voorzitter moet worden, Freud voorstelt dat deze vereniging als groep zou toetreden tot de 'Internationale orde voor ethiek en cultuur', een militante, seculiere en antiklerikale vereniging in oprichting die een lekenmoraal zou promoveren. Jung reageert heftig: Jung betwijfelt hierbij niet dat het ethische probleem van de seksuele vrijheid, waarvoor de vereniging zich wou inzetten, een dringende zaak was. Hij zegt wel dat het voor hem toch niet zomaar duidelijk is naar welke kant de balans van het dionysische en het apollinische het best zou doorslaan. Soms lijkt het hem dat het de moeite zou lonen enkele van die 'oude culturele domheden' zoals de kloosters opnieuw in te voeren. Anderzijds is het voor hem duidelijk dat de religie niet per se seksueel vijandig moet zijn. Waar dit zo is, heeft men met een verwording van de

religie te maken. Zo is het een historisch gebonden nood aan ascese die haar tijd heeft overleefd, die tenslotte van de religie een 'jammer-instituut' heeft gemaakt. In de plaats dat de psychoanalytici in groep tot een bepaalde strijdende ethische beweging zouden toetreden, wacht Jung liever af tot de psychoanalyse, van verschillende centra uit, stilaan de maatschappij infiltreert. Op die wijze kan dan ook binnen het christendom de zin voor de eros opnieuw ontdekt worden: (178 J - jan 1910)

Religie kan enkel door religie vervangen worden. Is er in de Internationale Orde ergens een nieuwe heiland? Welke mythe geeft zij ons om te leven? Uit de loutere overmoed van de rede zijn slechts de wijzen ethisch, de anderen hebben de eeuwig ware mythe nodig [...] Een ethische vereniging met een mythisch nihil, dat geen enkele archaisch-infantiele drijfveer bevat, is een louter vacuüm. [...] Er ligt enorm veel genot en lust in onze religie klaar om terug naar hun oorspronkelijk doel gevoerd te worden. Een echte en goede, ethische ontwikkeling kan het christendom niet terzijde laten, maar moet er middenin opgroeien en zijn hymne aan de liefde, de pijn en de geestdrift over de stervende en verrijzende God, de mythische kracht van de wijn en de huiver van de antropofagie bij het avondmaal, naar de voltooiing voeren. Enkel deze ethische ontwikkeling benut ten volle de levenskrachten van de religie.

3. Dan komt de autobiografie van Daniel Paul Schreber op de proppen, een psychotische paranoïde patiënt die een ingewikkelde religieuze waan ontwikkelde. Hij vond dat hij zijn mémoires moest publiceren, ten dienste van de godsdienstpsychologie. Jung die reeds vóór zijn contacten met Freud naar het boek verwezen had, gaf er een exemplaar van aan Freud die er een analyse van maakte (1911). Daarin probeert deze zijn hypothese te staven dat je in het beschreven ziekteverloop eerst een moment van breuk met de realiteit kunt zien (terugtrekking van de affectieve band of - in freudiaanse termen - van de libidinale bezetting) kunt zien, een terugval in het auto-erotisme en dan, in de waan, een poging tot herstel van het contact met de werkelijkheid, waarbij de seksuele thematiek langs alle kanten weer opduikt. Over het religieuze karakter van de waan, zegt Freud geen woord. Hij zegt daarenboven dat hij nog geen duidelijk zicht heeft op de psychodynamiek van de projectie en daar later van plan is iets over te schrijven (het zal er nooit van komen) en dat hij evenmin klaar ziet in de relatie tussen de ik-driften (die de relatie van het individu met de realiteit ondersteunen) en de seksuele drift. Dus heeft hij nog geen verklaring voor het feit dat een seksuele problematiek zozeer op een individu kan inwerken dat die de band met de realiteit doorknipt en in de waan verzandt.

Belangrijk is dat in Schrebers waandenkbeelden helemaal geen ethische religie voorkomt, maar een erotische religieuze fantasiewereld die sterk op gnostische teksten lijkt (die men destijds nog amper kende, want de Nag Hammadi teksten zullen pas in 1945 ontdekt worden en overigens dank zij Jung voor de bijbelwetenschappers gered worden).

4. Jung vindt het jammer dat hij Schrebers autobiografie niet zelf heeft geanalyseerd, maar gaat aan de slag met de teksten van een andere psychotische patiënte, Miss Miller, die haar quasi-religieuze fantasiewereld optekende. Van bij het begin, stelt Jung dat zijn insteek anders zal zijn dan deze die tot dan toe in de psychoanalyse gebruikelijk is geweest: hij zal cultuurhistorische fenomenen niet vanuit de analyse van de psychologie

van het individu benaderen, maar omgekeerd de psychologie van het individu plaatsen in de cultuurgeschiedenis en de evolutiegeschiedenis.

Hij brengt allerlei parallellen uit de mythologie aan die sterk gelijken op de fantasieën van Miss Miller. Hij maakt de hypothese dat Miss Miller geregresseerd is naar een archaische droomwereld waar een primitieve vorm van denken nog vermengd zijn met vormen van erotiek. Jung is dus op weg naar zijn archetypenleer, maar dat is nog verre van uitgewerkt. Op dit ogenblik, in zijn discussie met Freud, maakt Jung ivm Freuds onopgelost probleem over de relatie tussen ik-driften en seksuele drift de volgende hypothese: via het ontwikkelen van de fantasie differentieert zich de oorspronkelijke 'oer-libido' zich in psychologische functies die in dienst staan van een stilaan beter denkend ik (Freuds 'ik-driften') en in de meer gespecificeerde seksualiteit (fylogenetisch beschouwd, het 'recent-seksuele' volgens Jung, dus Freuds 'seksuele drift').

Wij vinden hier Jungs eerste inzichten terug, nl. dat de psychoticus de relatie met de externe realiteit doorknipt en zijn libido op zijn fantasiewereld terugtrekt (niet dus op puur mechanisch auto-erotisme, zoals Freud beweerde), maar hij vult dit nu aan met een fylogenetische theorie om de seksuele inhoud van deze fantasiewereld te verklaren.

5. Jung dacht - terecht! - dat hij in Freuds spoor gebleven was en gewoon een aanvulling bracht daar waar Freud in zijn theorievorming was blijven steken. Freud reageert echter negatief, en een belangrijke factor is ongetwijfeld dat Jungs visie aan de mythologie (en meer in het algemeen aan de religie) een plaats geeft als een natuurlijk voortbrengsel van de evolutieleer. Zodra Freud de eerste kladversies van Jung heeft gelezen en ziet waar die heen wil, schrijft Freud een repliek: *Formuleringen over de twee principes van het psychische gebeuren* (1911). Meestal houdt men er enkel platitudes van over (balans is nodig tussen lust- en realiteitsprincipe) maar het gaat eigenlijk over het tot stand komen van de aanvaarding van een externe realiteit (Freud verwijst in de eerste blz naar de *sens du réel* van Janet). Hierbij stelt hij dat de erotische fantasiewereld bij het individu veel later tot stand komt dan de erkenning van de externe realiteit, en dat er dus geen sprake kan zijn van een primitieve, ingeboren laag waarin oer-seksualiteit en primitief denken nog vermengd zouden zijn. Er is dus evenmin een grond om aan mythologie (en religie) via de evolutieleer een 'natuurlijke' plaats te geven. Op te merken valt dat Freud in deze tekst religie beperkt tot ethiek - voor een religieuze fantasiewereld in de aard van de gnosis heeft hij nog steeds geen oog, en wanneer Romain Rolland hem later op het bestaan van niet op ethiek gestoelde religies zal wijzen (de 'oceanische ervaring'), veegt hij het probleem meteen van tafel. (*Het onbehangen in de cultuur*)

De aflossing van het lustprincipe door het realiteitsprincipe met de daaruit voortvloeiende psychische gevolgen - hier schematisch voorgesteld en samengeballd in één stelling - voltrekt zich niet in één keer, noch over de gehele linie tegelijkertijd. Terwijl de ik-driften deze ontwikkeling doormaken, scheiden de seksuele driften zich op veelzeggende wijze van de Ik-driften af. De seksuele driften gedragen zich aanvankelijk auto-erotisch, ze vinden hun bevrediging aan het eigen lichaam en belanden daardoor niet in de toestand van frustratie waardoor de vestiging van het realiteitsprincipe werd afgedwongen. Wanneer dan later bij de seksuele driften het proces van het vinden van een object begint, wordt dit proces weldra langdurig onderbroken door de latentietijd, die de seksuele ontwikkeling tot de pubertijd uitstelt. Deze twee factoren - auto-erotiek en latentieperiode - hebben tot gevolg dat

de seksuele drift in haar psychische ontwikkeling wordt gestuit en veel langer blijft staan onder de heerschappij van het lustprincipe, een heerschappij waaraan ze zich bij veel mensen zelfs nooit meer kan onttrekken.

Vanwege deze situatie komt er een nauwere relatie tot stand tussen enerzijds de seksuele drift en fantasie, en anderzijds de ik-driften en de bewustzijnsactiviteiten. Freud *Twee principes* (1911b), *Werken* vol. 5, 336.

Besluit: wie is er nu panseksualist, Freud of Jung? Wanneer je het vanuit evolutionistische standpunt bekijkt, zeker Jung. Freud daarentegen houdt het bij een oppositie tussen ik-driften en seksuele drift. Hoe komt het ik tot stand? Niet zonder reden hebben de navolgers van Freud over dit onopgelost punt in Freuds theorie gestreden, met als de meest bekende opposanten de Amerikaanse ego-psychologen en de Franse analytici in het spoor van Lacan.

Zie verder:

P. Vandermeersch, *Over psychose, seksualiteit en religie. Het debat tussen Freud en Jung*. Nijmegen: SUN, 1992, 318 pp. (ISBN 90 6168 357 2).

- 'Le Schreber de Freud: la réponse manquée à Jung', in: G. Ribault, *Freud au cas par cas. Lectures philosophiques des cas freudiens*, Leuven: Leuven University Press, 2015, 97-125.